

Karaktärisering och kulturhistorisk värdering

Ormesberga kyrka

Ormesberga socken i Växjö kommun
Kronobergs län

Smålands museum
Thomas Lissing
2006

Inledning

Bakgrund och syfte

I samband med upprättandet av vård- och underhållsplaner för kyrkor i Växjö stift har Smålands museum på uppdrag av Växjö kyrkliga samfällighet genomfört en karaktärisering och kulturhistorisk värdering av Ormesberga kyrka under sommaren 2006. De kyrkor som berörs är de som tillhör Svenska kyrkan och omfattas av kulturminneslagen, dvs. kyrkobyggnader som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen. Karaktäriseringen och den kulturhistoriska värderingen syftar till att användas som underlag för vård- och underhållsplanen.

Nedanstående material består av en historik över kyrkobyggnaden, en beskrivning av exteriör och interiör samt en kulturhistorisk bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering samt arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit länsmuseets topografiska arkiv och Antikvarisk- topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur, däribland hembygds litteratur. De redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av kyrkobyggnadens historia.

Kulturhistorisk bedömning

En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan kontinuerligt föremål för omvärderingar. Bedömningen utgår från såväl den enskilda kyrkobyggnadens värden som kyrkomiljön i sin helhet, men också värden i förhållande till andra kyrkobyggnader i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Ormesberga kyrka

Kortfattad historik

Ormesberga kyrka uppfördes troligen i slutet av 1600-talet. Tidigare fanns en träkyrka på platsen, vilken markeras på häradskartan över Norrvidinge år 1658. Socknen nämns första gången i skriftliga källor som Ormsbergiae sogn år 1407.

Stenkyrkan saknade från början torn men hade istället en separat klockstapel och ett vapenhus av trä. Under 1700-talets början byggdes ett gravkor till kyrkan åt öster. Sakristian åt norr var tidigare av trä men ersattes av en i sten, troligen under 1700-talet eller början av 1800-talet. 1842 byggdes tornet till och kyrkan fick det utseende den har än idag. Interiören har med tiden förändrats och präglas i dag framför allt av den restaurering som skedde år 1883.

Exteriör

Ormesberga kyrka ligger på en höjd med utsikt över det öppna odlingslandskapet och de omkringliggande skogarna. Den ligger mitt i en genuin bymiljö, omgiven av äldre rödfärgade manbyggnader och gränsande till ett mindre vägshål

Kyrkan är en enskeppig salkyrka av sten, med utbyggt gravkor åt öster och torn åt väster. På den norra sidan är sakristian tillbyggd i vinkel mot långhuset. Till yttermåtten är kyrkan relativt liten med ett kort långskepp med högrest sadeltak och utan utifrån synlig markering av koret.

Tornet är bastant, kvadratisk till formen och inte särskilt högt. Dess takfot ligger strax ovanför långhusets taknock.

Huvudentrén finns på den västra sidan av tornet och är en rektangulär dubbelpart klädd med mönsterlagd ljusgrå panel. Den omfattas av slätputsade och enkelt utformade pilastrar som bär ett enklare entablement. Ovanför detta sitter ett halvmåneformat fönster med spröjs. En låg trappsten i släthuggen granit ligger framför porten och på väggen sitter en enkel sexkantig järnlykta med frostat glas i blyspröjs.

Över fönstret sitter en minnestavla, där texten UNDER CARL XIV JOHANS REGERING 1842 är inhuggen i röd sandsten. Ovanför denna sitter ett litet runt fönster med diagonal spröjsning. På tornets sydsida sitter ett större fönster i stickbågevalv vid bottenåningen.

Överst på tornets murade väggar sitter i grunda stickbågevalv de tre ljudluckorna, klädda med svartmålad liggande panel. Takfotens gesims och tandsnittsfris är utförda i trä som målats ljusgrått. Lanterninen av trä är målad i samma ljusa färg och smyckas av pilastrar, entablement och en gesims med tandsnittsfris. Dess tak kröns av ett kopparinklätt kors.

Långhuset är rektangulärt och saknar utifrån synlig indelning i kyrkorum och kor. Det har fyra stora fönster åt söder och på norrsidan tre fönster i samma storlek i ungefär motsvarande positioner. Där det fjärde fönstret skulle ha suttit finns på norra sidan istället sakristians utbyggnad.

Gravkoret är smalare och något lägre än långhuset och har en svartmålad träport i det djupa stickbågeformade valvet åt öster. Överdelen av den östra gaveln är täckt med spån.

Vindskivorna är av svartmålat trä och takfotens listverk och tassar är vitmålade. Koret har två mycket små fönstergluggar försedda med järngaller, en åt norr och en åt söder. Intill den södra väggen står ett elskåp.

Sakristian är kyrkans lägsta byggnadsdel med taknocken i nivå med långhusets takfot. Den har vindskivor av svartmålat trä medan takfotens listverk är gråmålat. Mot öster finns ett nära kvadratisk litet fönster med grönfärgat katedralglas i spröjsad träbåge. Åt norr finns ett motsvarande men utan spröjs och med vanligt fönsterglas. Det senare sitter också i en stickbågeformad öppning.

Sakristians entré består av en grönmålad träport med mönsterlagd panel. Framför den ligger en låg trappsten av huggen granit och på väggen sitter en liten lykta av kopparplåt med guldfärgat glas.

Gravkorets fasad är slätputsad medan resten av kyrkobyggnadens fasader är spritputsade. Alla omfattningar kring fönster och dörrar är slätputsade och kyrkan är kalkavfärgad i vitt. Fasaden är putsad ner till marknivå och har varken markerad sockel eller synliga grundstenar. Långhuset har sju gallerförsedda ventilgluggar, samt en på sakristians gavelvägg.

Tornets och lanterninens tak är klädda med kopparplåt. Långskepp, gravkor och sakristia har klädsel av träspån. Även på långhusets och gravkorets östra gavelfasader är överdelen täckt med spån.

Längs lanterninen, långhusets taknock och gravkoretsnock löper åskledaren som ett halvmeterhögt staket. Samtliga hängrännor och stuprör är av svartlackerad galvaniserad plåt.

Kyrkans stora fönster är av korsposttyp med kopplade bågar av trä. Varje fönster är indelat i tio rutor och utformat som en stickbåge. Samtliga fönsterbågar är målade i en ljust gråbeige nyans med dragning åt grönt. Solbänkarna är av släthuggen sandsten, utom till ljudluckorna och tornets runda fönster. Dessa solbänkar, liksom portalens avtäckning, är av kopparplåt.

Exteriöra förändringar

Kyrkan uppfördes som en enkel salkyrka under 1600-talets senare del och kompletterades med ett gravkor i öster under 1700-talets början. År 1842 byggdes tornet och någon gång under 1800-talets första decennier kom även sakristian till.

Dessa förändringar var stora och påtagliga, men sedan 1800-talets mitt har kyrkan fått bevara sitt utseende. Åtgärderna har inskränkt sig till rent underhåll och därmed är kyrkans exteriör förhållandevis intakt.

Vid den senaste restaureringen 1986 kläddes sakristians tak om med nytt spån och de putsade fasaderna lagades och avfärgades.

Interiör

Vapenhuset är lågt i tak och avlångt till formen. Mot norr avgränsas utrymmet av en vitmålad vägg bestående av träskivor, vilken döljer en elcentral bakom den ena dörren och torntrappan bakom den andra. Mellan dessa dörrar finns en bred lucka i golvnivå och bakom denna ytterligare ett förvaringsutrymme. Vid den motsatta väggen står en gråmålad träbänk utan ryggstöd.

Golvet består av kalkstensplattor och brädtaket är målat i ljust grått. Insidan av porten liksom svängdörrarna till kyrkorummet är grå. I taket hänger en lykta med gult katedralglas i blyspröjs. Det stora fönstret gör att vapenhuset upplevs som ljust och luftigt. På den västra väggen hänger ett högljutt värmeaggregat.

Vindfång i form av dubbla entrédörrar saknas, och eftersom inbyggnader under läktaren inte heller finns tar kyrkorummet sin början direkt efter svängdörrarna. Kyrkorummet är litet men ljust och luftigt. Det är rektangulärt till formen och sträcker sig från de bakre dörrarna fram till korets fondvägg. Hela lokalen präglas av ljus och måttfull klassicism, samt den milda färgskalan.

Det tunnvalvda bräddertaket och dess taklist är målade i en mycket ljust grå nyans. Innerväggarna är slätputsade och kalkavfärgade i vitt. Golvet består av mörkt fernissade brädor och ligger i samma nivå ända fram i koret.

Bänkinredningen består av två långa kvarter av slutna bänkar. De sträcker sig från den bakre väggen fram till den halvcirkelformade avslutningen kring koret. Insidan är målad i kromoxidgrönt, liksom bröstpanelen på väggarna, medan dynorna är av mörkt vinrött tyg. Bänkfasaderna är ljusgråa med lister i mörkare grått och en blekt röd ådring på speglarna. I mittgången ligger en mörkt röd matta och ovanför den hänger en mässingskrona. På väggarna sitter fyra mässingslampetter och i de främsta bänkarna står två mässingskandelabrar.

Predikstolen står också i den första bänken och sitter mot den norra väggen. Den är färgsatt i ljust grönt och grått med förgyllda dekorationer och lister i en enkel klassicerande stil. Ljudtaket har samma färgsättning, med inslag av blått på innertaket.

Blickfånget på korväggen är förstas den stora altartavlan från 1882 av Ludvig Frid. Den kröns av ett förgyllt kors och omges av två släta och ljust gröna pilastrar. Utanför dessa sitter två psalmmummertavlor i grått och svart med förgyllda lister och krön.

Nedanför tavlan står altaret mot korväggen och framför det ligger en stor gravhäll infälld i golvet. Den polerade kalksten har en livlig relief och i denna kan man utläsa namnet Margareta Löransdotter och året 1657. Altarringen, med svarvade dockor, är målad i ljust grått och klädd på knäfall och karm med ett ljusgrönt tyg. Vid den södra väggen ligger ytterligare en gravhäll, denna i grovt huggen kalksten. Här ligger flera personer begravda, bland annat lantmätaren Hans Ruuth som dog år 1677. Bredvid hällen står dopfunten från 1100-talet och över denna hänger en äldre altarpuppställning i barockstil, målad i grå marmorering. Den pryds av två kraftiga ljushållare i mässing och inramar ett mindre krucifix. Mot den norra väggen finns en liten kyrkbänk. Över den hänger ett stort och rikt snidat epitafium i barockstil med kraftiga färger. I koret står också ett ståndur, ett piano, en ambo och en ljusbärare i smide. Över koret hänger tre mässingsljuskronor.

In i sakristian kommer man via en låg port i korets norra vägg. Den enkla trädörren har tre speglar och är målad i grått. Sakristian ligger ett trappsteg ner i förhållande till koret och har ett golv av lackade brädor.

Mot väster finns en fast skåpinredning i grått. Fönstren har enkla innerbågar och mellan dessa och ytterbågarna ett vitmålat järngaller. En järnbeslagen kista står mot söderväggen. I taket, som består av gråmålade brädor, sitter moderna lysrörsarmaturer.

Läktaren bärs upp av sex mörkt gråmålade kolonner stående i bänkkvarteren. Undertaket är av gråmålade bräder och har fyra moderna armaturer infällda. Läktarbarriären är rak med en ljusgrå grundton. De fem speglarna rymmer lika många målningar utförda av Hans Brachwagen år 1751, i företrädesvis röda och blåa nyanser. Pilastrar och omgivande fält är i grått respektive ljusgrönt med inramande lister i gulockra.

Trappan till tornrummet går från vapenhuset och är utförd i fernissat trä. Tornrummet är ljust tack vare fönstret till vapenhuset och portens lunett, samt de vitkalkade väggarna. Taket består

av ljusgrå brädor, medan trägolvet är obehandlat. Här står lösa inventarier i form av stolar, bord och skåp. En gråmålad port leder till läktaren. I taket hänger en lykta med grönt katedralglas i blyspröjs.

Läktaren har på den södra sidan kvar fem öppna bänkrader av vilka den bakersta saknar ryggstöd och gavelstycke. Golvet av obehandlat trä ligger i fyra korta etager. På den norra sidan är de reducerade till två för att få ett större utrymme till exempelvis körer. Där står istället lösa stolar staplade.

Orgelfasaden är grå med förgyllda lister och har en enkel klassicistisk karaktär med inslag av rokoko. Spelbordet är vänt mot fasaden och från församlingen.

Från tornrummet leder en smal inbyggd trappa upp till tornvinden. Denna är ljus tack vare det runda fönstret och ganska rymlig i förhållande till kyrkans storlek. Golvet är av obehandlade brädor och taket består av överliggande vånings bjälklag, vilket också är obehandlat. En dörr klädd med gipsplatta går in till långhusets vind och dess takstolar.

En enkel trätrappa leder vidare upp i tornet där de två klockorna hänger.

Ett par trappsteg leder ner till gravkorets källarutrymme, via porten på kyrkans östra gavel. Rummet belyses svagt av de två gluggarna i nord- och sydväggen. Här inne står ett tiotal kistor från troligen sent 1700-tal till sent 1800-tal staplade på varandra. På den norra delen av väggen mot koret finns en rundbågeformad nisch som antyder en tidigare genomgång till kyrkorummet.

Interiöra förändringar

Kyrkorummet har förändrats i takt med att själva kyrkan omformats och växt. Gravkor, sakristia och torn är delar som tillkommit senare och har därmed påverkat även den inre gestaltningen.

Läktaren tillkom förmodligen i mitten av 1700-talet eftersom målningarna på dess barriär kan dateras till 1751 och orgel byggdes 1787.

1883 genomgick kyrkan ”en grundlig reparation”. Då lades läktarens golv om, samt delar av kyrkogolvet. Predikstolen från 1652 ersattes med en från 1840-talet och nytt ljudtak tillverkades. Likaså tillkom också nya psalmnummertavlor, altarring och altartavlan av Ludvig Frid. Den gamla altaruppsatsen sattes vid en av sidoväggarna, där den fick stå till den deponerades på Smålands museum 1928. Det var troligen vid den här restaureringen som läktarbarriärens målningar övermålad.

Inför restaureringen 1954 arbetades fram ett förslag av en lokal lekman. Församlingens önskan var att genom att återbörda en del äldre inventarier skapa en atmosfär från 1600- och 1700-talet. Man ville bland annat ersätta altartavlan med den gamla altaruppsättningen från 1724 och sätta in en predikstol från 1600-talet. Man undersökte och ville också ta fram de äldre målningar som fanns under färglagren på läktarbarriären. Men Byggnadsstyrelsen motsatte sig planerna och menade att kyrkan istället skulle bevara den prägel den fått under 1800-talet. En anonym artikelförfattare skriver i Växjöbladet den 24 september 1954 att kyrkan efter restaureringen framstår ”som en god representant för kyrkorum med typisk 1800-talsprägel och utgör onekligen ett värdigt kyrkorum även om den tvivelsutan skulle ha blivit mera tilltalande om den ursprungliga planen kommit till utförande”.

Det var vid den senaste stora restaureringen år 1986 som de gamla målningarna på läktarbarriären togs fram och konserverades. 1999 utökades koret genom att andra bänkraden framifrån togs bort och de främsta flyttades bakåt.

Viktigare inventarier

Kyrkan äger en dopfont i sandsten från 1100-talet. Storklockan är från 1642 och omgjuten 1782, medan den mindre är från 1673. I kyrkan hänger ett epitafium från 1600-talet och en tidigare altaruppsats från 1724.

Kyrkogården

Kyrkogården omges av en kallmur av natursten, i varierande höjd beroende på terrängen. En häck framför tornets entré markerar den ursprungliga västra gränsen, vilken flyttats då kyrkogården förlängts åt det sluttande landskapet.

Kyrkan ligger med gravkoret nästan dikt an mot muren i öster, men omges av en smal grusgång. I övrigt är kyrkogården helt gräsbevuxen med ett fåtal synliga igensådda före detta grusgravar. Längs östra sidan, nära gravkoret, finns en trappformad öppning i stenvuren och framför kyrkan finns smidesgrindar åt både norr och söder. Den senare, som är den egentliga entrén till kyrkogården, har kraftiga vitkalkade grindposter avtäckta med kopparplåt och krönta med kors i samma material.

Runt kyrkogården löper en krans av äldre lövträd.

1929 utökades kyrkogården efter ett förslag uppgjort av arkitekt Paul Boberg.

Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning

Ormesberga kyrka härstammar från 1600-talets senare del och tillkom därmed under barocken. Den var från början en enkel salkyrka med ett tillbyggt vapenhus av trä. Under de följande århundradena växte kyrkan i takt med församlingen och fick ett gravkor i öster, en sakristia i norr och slutligen ett rejält torn i väster. Den lilla sockenkyrkan med sitt högresta tak förändrades med tiden och utvecklades till ett nyklassicistiskt tempel.

Kyrkan är visserligen fortfarande relativt liten, men påminner i utseende och proportioner mycket om de Tegnérkyrkor som byggdes under sent 1700-tal och början av 1800-talet.

Fasaderna är enkla och utsmyckade och präglas av de jämnstora muröppningarna för dörrar och fönster och deras jämna placering. Planen saknar dock nyklassicismens stränga symmetrikrav och vid närmare anblick ser man att fönstren blivit förstörade efter hand och inte hamnat helt i linje med varandra. Helhetsintrycket präglas därför av denna dualitet – dels efterbildningen av 1800-talets kyrkoideal och dels de mer ålderdomliga inslagen i form av exempelvis de högresta spåntaken. Båda dessa sidor är av stort värde för byggnaden.

Interiören präglas av sin stilblandning, där mycket lite av de två första århundradena återstår.

De enda egentliga barocka inslagen utgörs av det rikt snidade epitafium och den gamla altaruppsats som hänger på korets sidoväggar, samt de gravhällar som ligger i korets golv.

Orgelfasaden, läktaren och dess målningar kommer från 1700-talet, men i övrigt har inredningen såsom bänkar, altarpuppställning, altarring och predikstol tillkommit under 1800-talet. Detta har satt sin prägel på interiören som fått en enkel klassicistisk utformning.

Vid 1950-talets stora restaurering fanns planer på att omgestalta interiören för att få tillbaka känslan av 1600- och 1700-tal. Detta motsatte sig Kungliga byggnadsstyrelsen som istället

tyckte att man borde värna om den prägel som interiören fått under 1800-talet. Denna uppfattning torde fortfarande gälla eftersom en sådan omgestaltning till något äldre än det nuvarande vore ett stort ingrepp i kyrkans historiska autenticitet. Dessa olika "tidslager" i interiören har sitt eget kulturhistoriska värde och är därmed intressant att bevara i största möjliga utsträckning vid framtida restaureringar. Målningen i kyrkan är dämpat neutral i en färgskala som ansluter till de klassicistiska idealen. Möjligen kunde ådringen av bänkdörrarnas speglar göras något mindre grov.

Händelseregister

Kyrkan uppförs troligen i slutet av 1600-talet.
Gravkor tillkommer i 1700-talets början

- 1751 - Läktarmålningar utförs av Hans Brachwagen
- 1787 - Orgel byggs av Olof Swan
- 1842 - Kyrkans torn byggs
- 1883 - Delar av kyrkgolvet och läktarens golv läggs om
 - Altartavla av Ludvig Frid
 - Psalmnummertavlor tillkommer
 - Predikstol från 1840-talet sätts in
 - Nytt ljudtak
- 1908 - Nytt orgelverk av E. Wirén, Växjö
- 1917 - Nytt golv läggs in
- 1928 - Altaruppsatsen deponeras på Smålands museum
- 1929 - Utökning av kyrkogården
- 1954 - Interiör restaurering
 - Elektrisk belysning installeras
 - Elvärme installeras
 - Orgelfläkt installeras
 - Äldre målningar på läktarbarriären undersöks
 - Ny altarmatta skänks till kyrkan
 - Nya lampetter i långhuset
 - Ny inredning i sakristian
- 1959 - Nytt orgelverk av A. Mårtenssons orgelfabrik AB invigs
- 1986 - Exteriör och interiör restaurering
 - Ytterväggarna renoveras och avfärgas
 - Taket tjäras
 - Nya takrännor sätts upp
 - Dränering runt kyrkan
 - Tornet målas
 - Sakristian får nytt tak
 - Bjälklaget under kyrkan repareras
 - Nytt golv i sakristian
 - Sakristian målas om invändigt
 - Läktarbarriärens 1700-talsmålningar tas fram
- 1992 - Skåp för förvaring av textilier
- 1999 - Andra bänkraden tas bort och den främsta flyttas bakåt

Källförteckning

Följande arkiv och litteratur har nyttjats i samband med vårdplansarbetet:

Antikvarisk- topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm.

Handlingar från Kungl. Byggnadsstyrelsen är inkluderade

Klipparkivet vid Smålands museum: Ormesberga kyrka

Topografiska arkivet vid Smålands museum: Växjö kommun, Byggärenden, Ormesberga kyrka

Vassi Heidi, red, *Kyrkobyggnader i Kronobergs län*, 1998